

811.163.1'367.625'37
930.2:003.071]:003.349(497.15-11)
<https://doi.org/10.18485/sj.2018.23.1.10>

ЈЕЛИЦА Р. СТОЈАНОВИЋ*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет, Никшић

Оригинални научни рад
Примљен: 04. 01. 2018.
Прихваћен: 29. 01. 2018.

ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧКИ И СТИЛСКИ АСПЕКТ УПОТРЕБЕ ГЛАГОЛА У СТАРИМ СРПСКИМ НАТПИСИМА ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

Циљ нашег рада јесте да сагледамо каква је слика човјека остварена кроз језик старих српских натписа источне Херцеговине. За ову прилику, од језичких средстава, одабрали смо да представимо функционално-семантички и стилски аспект употребе глагола. За натписе је посебно значајна употреба презента и аориста. Ова два глаголска облика доминирају натписима и носе посебну стилску обојеност и експресивни набој. Вријеме, односно времена у натписима исказана су и реализована суодносом у употреби ова два глаголска облика, којима се смјењују статичке и динамичке временске форме и њима оформљене слике.

Кључне ријечи: натписи, источна Херцеговина, придјиви, глаголи, функција, семантика, стил, језичка слика.

1. Корпус који смо узели за наш рад јесу стари ћирилични натписи источне Херцеговине. За рад смо користили већ објављене натписе. Као полазни оквир послужила нам је књига *Стари ћирилични натписи источне Херцеговине* (Комар 2014) у којој је објављено преко 200 натписа, а користили смо и друге публикације старих натписа. У књизи су приложене фотографије натписа, рашчитан текст, представљена и дата и ранија издања (са фотографијама и

---

*jelicast@yahoo.com

рашчитаним текстом). Књига *Стари ћирилични натписи источне Херцеговине* доноси и већи број натписа који раније нијесу објављивани.

2. Многи језички слојеви и њихова употреба, те реализација језичких јединица, говоре о човјеку, његовом животу, виђењу свијета, о културном коду народа којему човјек припада и из којег је проистекао, сликајући и одсликавајући његов (с)мисаони свијет. Упоређење културе и језика уопште, а посебно конкретне националне културе и конкретног језика, открива некакав изоморфизам њихових структура на функционалном и унутархијерархијском (системно-стратиграфском) плану (Толстој 1995: 47, 49). О језичко-стилским особеностима натписа упечатљиво говоре и глаголски облици, њихова употреба и значење: „Na gramatičkom planu stilistički potencijal glagola čine ekspresivni glagolski oblici i kategorije” (Тошовић 1995: 371), а изразита експресивност глагола постиже се и показује уланчавањем глагола у везаном тексту, као и њиховим односом према другим врстама ријечи (Тошовић 1995: 325). У натписима доминира употреба презента и аориста. Ова два глаголска облика имају посебну стилску обојеност и носе изузетан експресивни набој. Вријеме, односно времена у натписима исказана су и реализована суодносом у употреби ова два глаголска облика, којима се смјењују статичке и динамичке временске форме и њима оформљене слике. Највећи број натписа почиње са „овдје лежи” (преко сто примјера) и „овдје почива” (11 примера, 8 из 19. вијека, овај тип се проширује касније), дакле натписи почињу презентом израженог глаголом несвршеног вида; само 6 примјера из нашег корпуса почиње аористом: „овдје леже”. Међутим, осим овог уводног дијела, у свим примјерима у даљем тексту готово је једино присутан аорист. Свега је неколико изузетака: од око 200 примјера са аористом, свега су 3–4 примјера са имперфектом; изван овог уводног дијела, само је у неколика примјера забиљежен презент.

2.1. Уводним презентом, обликом несвршеног вида, представља се кроз „овај свијет” („овдје лежи”), несвршеним видом и семантиком самог глагола, индиректно, и „онај свијет”, као нешто трајно (вјечно). Дајемо дио корпуса:

а се лежи раћ галтић на својом на племенитон (СЋНИХ/50, село Величани); а се леже два брата (СЋНИХ/50, село Величани); а се лежи кнезь владислав жупана николас синь бана стѣпана (неги) а лежи на свон зѣлн на племенито а писа подочань (СЋНИХ/55, Врањево село код Неума, 1363); а се лежи кхренъ пѣкшић (СЋНИХ/87, код Стоца); а се лежи радн(х) вѣжмановић ь (СЋНИХ/106, у селу Горње Храсно, 15–16. вијек); а се лежи радко донтино’ нитне дрежаше нитко неговс бацинъ (СЋНИХ/108, у селу Горња Ивица у Љубињу); а се лежи болесавъ радосалић (СЋНИХ/117, код Љубиња); си лежи радиконс огрѣвић (з) брѣтодъ радонодъ... (СЋНИХ/119, Невесиње); а се лежи павако радовић (СЋНИХ/126, код Љубиња); се лежи познанъ богданнъ ь (СЋНИХ/126, Премилово Поље); та се лежи во(е)вода радосавъ храбрень (СЋНИХ/139, код Стоца, 1505); а се лежи кнезь николас рашковнъ дробнакъ (СЋНИХ/148, Билећа); а се лежи драгнъ ь радовић ж(х)панъ (СЋНИХ/150, изнад села Коравлица, средњовјековни, касније додата година 1801), та се лежи радосавъ вѣкнъ вѣкцъ прѣвнъ а на своел на племенитон (СЋНИХ/156, код Берковића, поч. 15. вијека); а се хидко почива (СЋНИХ/162, у требињској шуми); а се лежи веселица (са) синодъ степанодъ нанница (СЋНИХ/176, код Билеће); та се лежи нинос азповић

ь (а) синодъ црѣподъ (СЋНИХ/184, у Горњем Храсну); а се лежи мрво радоевиѣ са сѣп(р)скои кр(о)мъ (СЋНИХ/191, у рејону љубињског села Убоско); а се почивае рабъ гошн вѣжъ... (СЋНИХ/193, Делеуше, Грубачићи); а се лежи дар(оѣ) снъ стиванъ хасан рѣ(р)ѣннъ (СЋНИХ/193, у селу Кленак у Дабру); а се лежи црѣпъ и рашко владѣвиѣ, а се лежитъ два владѣва сннъ (СЋНИХ/201, Билећа); та се лежи жена станисава (СЋНИХ/206, Бањани); а се лежи рабъ бжн кнезъ гр(х)батьвѣц(т)ков(ѣ)ѣ бананинъ (207, у селу Петровићи у Бањанима, крај 15. поч.16. в.); а се лежи павко вѣжн(внѣ) млада прѣдннѣ (хъ) (СЋНИХ/208, Бањани); а се лежи кнезъ зотъ сннъ кнеза Петра леже в лето 1572 (СЋНИХ/219, Љубомир); а се лежи радѣе вое(во)да трковнѣ, а се лежи петаръ воевода трковнѣ (СЋНИХ/223, Гацко); въ нѣе в(ог)а се лежи рабъ бжн кнезъ радославъ шириннѣ (СЋНИХ/229, код Горажда); та се лежи мѡн дѣнкъ теодосиѣ (СЋНИХ/243, Билећа); а се лежи рабъ к(х)ро (СЋНИХ/244, код села Врања Дубрава); а се лежи калѣбер гангорн вѣтна паметъ едѣ (СЋНИХ/248, код Билеће); зде почиваетъ рабъ в(е)жен сѣхѡ в(е)тна мѣ пам(е)т понат (СЋНИХ/259, требињска шума, половина 19. вијека); почиваетъ рабъ бжн гоѣакъ носовнѣ (СЋНИХ/270, у Коритима, 19. вијек); зде почиваетъ рабъ бжн василъ (ѣ)акшинѣ (СЋНИХ/271, Гацко, 1860); зде почиваетъ рабъ бжн бошко зиревнѣ 1867 (СЋНИХ/271, Гацко); почива рабъ бжн катѣ (СЋНИХ/271, у селу Сушћепан код Херцег Новог); ва се лежи рабъ бжн кетко мѣка(н)ѣ (СЋНИХ/273, у Бањанима, Никшић, 1752); се зна се почиваю два брата юбан и ннкола младашнновнѣ (СЋНИХ/279, Попово Поље, 1711); а се лежи рабъ бжн андрѣа лето 7255 (СЋНИХ/280, код Билеће, 1747); а се почиваетъ рабъ бжн раде снн(о)в под(нз)а под коротѣ брат (СЋНИХ/290, Опутна Рудина).

Глагол „лежати” („почивати”), употребљен је овдје квалитативно. Квалитативном употребом се, уствари, некое/нечему приписује особина „сталност присуства”, свременост (Стевановић 1974: 592, 593), па, могло би се, у овом случају, рећи, и ванвременост¹, и, као сублимација свега, и вјечност, – а сами глаголи „лежати”/„почивати” својом семантиком носе и значење мирноће, спокоја (мир/спокој у вјечности, што је у српском језику изражено синтагмом „вјечно почивалиште”, „вјечни починак”, „вјечни мир”).

2.2. Аорист је глаголски облик који се доминантно употребљава у натписима. Преовлађујућа особина аориста (као и имперфекта), што их издваја у односу на друге глаголске облике, како налазимо код наших синтаксичара, јесте да се њима исказује доживљеност, и то непосредна доживљеност, или се као таква представља.² Доживљена радња се износи као да се одиграла

¹ Аорист исказује доживљену радњу, било стварно било да се као таква представља, сматра Јован Вуковић: „Meni se poodavno ukazivala potreba da progovorim ponešto o doživljenoj prošlosti koja se očituje u upotrebi aorista i imperfekta”, иако „doživljena prošlost ne mora biti stvarno doživljena, nego se kao takva može dati u težnji da se predoči kao da ju je govorno lice doživelo” (Вуковић 1967: 305, 307). И Стевановић говори о непосредној и посредној доживљености, тј. уживљавању у радњу (Стевановић 1979: 648). Код групе аутора (Синтакса, група аутора: 2005) такође се каже да се аористом и имперфектом увијек исказује доживљена прошла радња или се представља као таква (424, 431). Аорист углавном означава временски ограничену прошлу радњу коју је говорно лице запазило или доживјело (Тошовић 2002: 199).

² Слично размишљање налазимо и код Гуревича: „Во-первых, в христианском мирозерцании понятие времени было отделено от понятия вечности, которая в других древних мировоззренческих системах поглощала и подчиняла себе земное время. Вечность неизмерима временными отрезками. Вечность – атрибут бога, время же сотворено и имеет начало и конец, ограничивающие длительность человеческой истории. Земное время соотносено с вечностью, и в определенные решающие моменты человеческая история как бы ‘прорывается’ в вечность

пред очима говорног лица, или је радњу исказану аористом лице на неки начин доживјело, конкретно или умјетнички (Стевановић 1974: 648). Аорист се користи у функцији динамизовања текста, живости казивања и изразите експресивности, па је и најприкладнији облик за израживање доживљености радње (Тошовић 2002: 200), најбоља је форма за изражавање свједочења радње и саучесништва (Тошовић 2006: 193), што (примијењено на натписе) носи и значење заједништва. У натписима се, готово искључиво, употребљавају аористи глагола свршеног вида. Према групи аутора, аорист свршених глагола „исказује прошле радње које се сагледавају у целини постојања, не информишући при том о процесуалности тог њиховог трајања. По том занемаривању процесуалности аорист се разликује од имперфекта, а од перфекта – по свом својству доживљености, које недостају перфекту” (Синтакса, Група аутора. 2005: 427), дакле акценат је на радњи, и то радњи у цјелости, на догађају. Тиме се употребом аориста постиже посебан ефекат, „широко коришћење облика свршеног вида посебно карактерише умјетничку прозу ’догађајног’ типа са оштром сижејном линијом [...] Од глагола свршеног вида у свим стилевима најчешће се реализује значење финалности. Иницијалност и једнократност карактеришу структуру умјетничког говора...” (Тошовић 2002: 191, 192). Дакле, доживљеност, непосредност, краткоћа трајања глаголске радње, акценат на догађају, главна су обиљежја аориста, посебно аориста од глагола свршеног вида, што утиче на стилско-семантичке одлике текста натписа и доприноси упечатљивости и јачини израза. Аорист има врло изражену стилематичност (Тошовић 2002: 199). Аористом се, као готово јединим глаголским обликом који се среће у натписима, гради низ сукцесивних доживљених временски ограничених радњи, што доприноси динамичности, живахном опису оног о чему се говори. Радње изражене тренутним свршеним глаголима у аористу нижу се једна за другом, врши се партикуларизација већег броја догађаја. Доживљеност и сукцесивно низање аориста, стварају утисак временске блискости са оним о чему се говори, драматичности, непосредности, као да се све дешава пред нашим очима, доприносећи, истовремено, посебном емотивном набоју, напетости радње, експресивности. Аористима је, тиме, у натписима дочарана слика живота и животних догађаја – краткоћа, тренутност, трептај, непредвидивост:

ЖѢПАНЬ ЮРОЕ КОННО ПОГѢБЕ НА ПОЧТЕНО СЛѢЖЕН ЗА СѢ ГДНА, А ПОБНАНѢЖИ ГА КНЕЗЬ (СѢНИХ/52, у улошком Боричу, 14. вијек); а се лежи добри приенслави петонвиѢ на свои жеѢлан на племениѢ. СЛѢЖИѢ БАНѢ ТВРѢТКѢ Г(ОСПО)Д(Н)Ѣ ВѢРЬНО НА ТОДѢ ПОГНѢОѢ П(Н)СА БРАТОНѢ (СѢНИХ/60, код Улога); се лежи радона ратковнѢ ПОГНѢОѢ П(О)ДѢ ГРАДОМЕ П(О)ДѢ КЛѢТѢДЕ ЗА СВОГА Г(ОСПО)Д(Н)А БОЕВОДѢ САНД(А)ЛА

Христијанин стреми се перейти из времени земной юдоли в обитель вечного блаженства божьих избранников” (Гуревич 1984: 96). Према њему, вријеме „приобретает смысл лишь как подготовительная ступень к переходу в потустороннюю вечную жизнь Вечность – атрибут бога, она вневременна, время человеческого существования по сравнению с вечностью -ничт” (Гуревич 1984: 103).

(СѢНИХ/61, унутар зидина старог града Клобука); † се лежи жъпан ѿдѣланн. нѣкада цмогю не ниах. а нѣкада нища не (неста...) (СѢНИХ/67, Љубомир); † се лежи жъпанъ юре конно подбеге на поттоно(и) сажжєн за св(о) гднѧ погнаиже(и) га кнезѣ (СѢНИХ/68, код Стоца); а се лежи радчѧ пѣк овникъ. внх сл(с)га ѡ воеводе сандала правѣн и такон несаяѣ када црехъ (СѢНИХ/71, Дебар, почетак 15. вијека); а се лежи въкосяк ширѣновѣнѣн и поттоно жнхъ а поттоно легохъ... (ко чѣта) а да... пишеш не ходихъ цмоностно божноме... (СѢНИХ/73, код Калиновики); (а се леж)н д(нѣ)к цмологостовѣнкъ (съ) своѣме владицке родеи. и се синь цмон постави въказашѣнь бог цѣ доворѣ плати (довроу плати) (СѢНИХ/75, код Калиновики); а се лежи в(о)гадањ катељевѣн р(а)дѣга воеводе саѣга да. ѡ добри часъ роданхъ ѡ доврѣхъ. ѡ дрѣжинѣхъ право тине(х) и църѣхъ гѣнь бѣрно сажѣ(к)н). а си внагѣт синове цмон оставише (СѢНИХ/77,78, у Дабарском селу Милавиши); а се лежи брачко посажухъ цмоуѣ гнѣ бѣрно (СѢНИХ/79, у Гатачкој површи, 14. вијек); а се пише радоваць въкановѣнкъ къпѣлахъ цѣринѣхъ (куповахъ царинѣу) ѡ воеводе кр(в)ѣ(ѣ). гднѣ не спршнихъ прѣтѣлѣ не изгѣвихъ (СѢНИХ/84, Хутово, почетак 15. вијека); †въ дан гднѧ вое(во)де сандѣла. а се лежи кнезъ пократѣк олнеровѣнкъ в. братню и балесте а (ѣ) пократѣк г(осподи)нѣ цмоуѣ саѣга тѣ цохъ въ правдан тоанко хохъ (стѣдох. хоѣх). ѡ цмоуѣ доим богъ цмн подани. † цогахъ гнѧ цмога и дрѣга цмога ѡ поттенн прѣтѣн (принцинтн). нѣ тоуѣ цмоуѣ доери доге сѣрьѣ ѡ вреде живота цмоуѣ цмон ѡжадоствихъ (СѢНИХ/90, Љубомир, послѣје 1394); а се лежи въказашѣнн доврашинѣнкѣхъ. ѡ тон доба ѡц(и)несъ. свакоуѣ ѡ цѣ жаю ен цмоуѣ (свакоуѣ цѣ ен жаю цмоуѣ), (СѢНИХ/92, код Требиња, током прве половине 15. вијека); а сѣн вели цмилатъ припринт(и)ѣ тѣмѣ саѣжихъ тѣмѣ покоенъ внхъ (СѢНИХ/98, у подручју Невесиња), се лежи въкша цдинтровѣнкъ ѡвнше цѣ на сажѣже гѣна цмога. цѣ ѡскетн мѣра(до)е применсалн(к) ен како е виднто бгѣи и гноуѣ (СѢНИХ/99, Невесиње); †се лежи цмоавратъ црънѣхъ ѡ дверѣцъ синоуѣ с нванншечѣ внхъ живѣиѣхъ ада а цмртѣхъ (срѣстали, сахранихъ..., срѣтали), (СѢНИХ/101, код Невесиња, 15. вијек); а се лежи нван цръ(и)нѣ и ѡ доврѣхъ прѣвѣхъ а за живота ѡв кацн поставинѣ и ѡставихъ... (легор) на половинѣхъ. тко ли не ѡжетн да е проклѣтъ (СѢНИХ/103, у требинској шуми); а си крѣстъ ѡ радоѣ цръкшиѣа. стахъ бога цмолекн и зла не цмслекн и ѡвн цѣ гроуѣ (СѢНИХ/104, Хутово бла-то, 1483); нака се зна крѣстъ батрѣѣ сѣцѣровѣнкъ. ово нзноснхъ цмоладѣсть ѡ жецѣн вачна цѣ пацетѣ, балаженн покон (СѢНИХ/112,113, у Гатачкој површи); а се поставинѣ витѣ на се и на своѣхъ цмоуѣ и драгѣхъ кънѣнѣхъ (СѢНИХ/113, код Гацка); а се лежи въкосяк воевода влакѣвѣнкъ ѡ цмоуѣ дрѣвоуѣхъ дрѣжнѣиѣхъ и загниохъ на р(а)цзинрон краине ко (с со) цмога господина на донесоше цѣ дрѣжина на своѣхъ плеценитѣхъ бащинѣхъ. и да е проклѣтъ тко ѣе ѡ цѣ такнѣтн (СѢНИХ/128-129, код Љубинѣа, средина 15. вијека); † сие лежи добри радоє синь воеводе стипа на свѣн бащинѣ на батноуѣхъ си енагѣ поставинѣ на цѣ братѣ цмон воевода петарѣ (СѢНИХ/131 код Стоца), † а се лежи възкнѣ а ѡвнше на ѣн цмнат радѣсѣва (СѢНИХ/134, код Стоца); а се лежи кнезъ раднѣон влатковѣнкъ ѡ тон врѣде нанѣиѣон цѣхъ ѡ дѣбравахъ внхъ (СѢНИХ/135, код Стоца, средина 15. вијека); † а се лежи влатѣо бранѣ ковнѣхъ с танороѣа и вѣсе синоуѣ (и нош са синоуѣ) гдн подѣ (гдѣ поѣ цѣгдан постави) цѣданъ постави те к влатѣхъ доде (те к влатѣхъ доке). (СѢНИХ/143, Неум); а се лежи пакѣо радохѣнѣхъ ѡвн (кацѣ) ѡвнсохъ на се за живота цмоуѣ вн се братню и господе не цмоте нѣ костн прѣтрѣсати (СѢНИХ/144,145, у селу Горњѣ Ходовѣ); а се лежи радчѣга братн(и)ѣ, па братѣ сѣе драгшѣа, а се пише дикъ сѣдораѣ. ѡвнше коватъ цмнанѣ (СѢНИХ/152, код Стоца); а се лежи петар възкнѣ а ѡвнше петѣо на врата (СѢНИХ/153, у Бољуницама); а се лежи нван црънѣ и ѡ доврѣхъ прѣ внхъ аз а живота ѡв кацн поставинѣхъ и ѡставинѣхъ легѣхъ н(а) половинокъ тко ли не ѡжетн да е проклѣтъ (СѢНИХ/160, Љубомир); а се ѡвнше на писѣ радоє коватѣ (СѢНИХ/165, Поповѣ Поље); †а сие лежи радчѣг раднѣовѣнкъ донаде цѣ в(ншнѣга) (с)ѣа знада нацѣ вѣцмѣтѣ цмон брат п(о)м(ѡ)ж(и)ѣ л(ш)дѣн и сѣе боѣтѣ (СѢНИХ/173, код Бѣлићѣе); а се крѣстъ цвинетка драгнѣшнѣа ѡ веланѣхъ ѡдонехъ лоуѣхъ (постѣлю) тнцѣ (крстоуѣ) (СѢНИХ/179, у врту Земальског музеја у Сарајеву); а се лежи въковерат(ѣ) т влакѣвѣн(и) кожн рак а се грѣб цѣ дела синѣ цѣхъ радона тѣ(г)ѣ цмоуѣ а та ѣ цѣне (СѢНИХ/186, Бѣлицѣа); ва нѣде бога и свѣтогѣ нвана се лежи радѣсѣвѣ в(а)лаховѣнкъ. нѣка се зна ере легѣхъ на свѣн плеценитѣон бащинѣн. се писа раднѣг радѣсалѣнкъ а снѣсе а цмналѣ коватѣ краланѣхъ (СѢНИХ/188, код Стоца); † а се лежи вожднѣа възкатнѣхъ, а сѣе груѣбатъ кацн (СѢНИХ/190, село Опличѣиѣи); а се пише крѣстъ нвана драгнѣшнѣа (с) богѣдашнѣ а кон погне ѿ р(и)ке възкнѣа на копн(ѣ) (СѢНИХ/193, Опутна Рудина у општинѣи Никшићѣи); ѡво грѣб стоана краланѣ(а) ѡжени се и сво(и) ѡуѣ погне. нацѣакнѣхъ тѣ(р)ѣнна та га закала за радн... (СѢНИХ/234, код Љубинѣа); а се кацн. протоп(реснѣт)(ѣа) страх(и)нѣ. ен жнѣнѣ пѣ'лет а преставѣнѣ

се. ва лето (СѢНИХ/237, у гатачком селу Фојница, 1643); нека се зна, а се лежи вѣкъ катриѣ екиѣ. н вѣтинна оград(и) оца н добръ матер елиѣ (СѢНИХ/238, код Билеће); а се гробъ протопп ограда длашевица он гробъ жиѣ граднѣ а дратавъ въ гробѣ потиваѣ (СѢНИХ/242, код Билеће); а се писа васнане ивановникъ братне тако гаетъ гдѣ нже оставитъ ѿца н матер мене радн азъ вѣдъ еѣдъ мати н ѿацъ н сан естъ дон. ѣченикъ се саншавъ остави въ ѿца н матеръ н ениѣ богъ единомъ рабъ прости ме брате (СѢНИХ/251, код Горажда); а се лежи рабъ божн дилован степановиѣ погнѣохъ ода харацѣ ва лето 1692, октобра 12 (СѢНИХ/256, Пива, 1582); а се лежи раб степко радноекиѣ погребѣ се лето зрѣ (СѢНИХ/257, код Стоца, 1592); а се лаж(и) перо. поп(о)ви посла брато. гр(е)б д(а) пос(та)вѣ раб божн. дитров бог да га про(стн) (СѢНИХ/264, Гацко); бог да га прости аще лежи брат божн станонца црьногорац н огради мѣ грѣб снн драгоѣ (СѢНИХ/269, код Билеће), итд.

2.3. Смјењивањем уводног презента и аориста у даљем тексту, и на формалном плану изражена је суштина трајања, непролазност, мјесто „вјечног починка” и „оног свијета”, и пролазност (тренутност, краткоћа) времена и живота („овог свијета”). Овакав однос према смрти (као могућности за задобијањем вјечности) и животу (као симболу пролазности, у припреми за вјечност), у складу је са животом и доживљајем живота средњовјековног човјека. Ово је потврђено и у старословенском језичком слоју у којем је сублимирана слика средњовјековног човјека (Вендина 2002). Вријеме је, како показује Вендина, у представи средњовјековног човјека представљало двојну категорију: у старословенском језику се јасно провлаче и пројављују два семантички супротна појма: „вијек” и „вријеме”. Вијек се у спознаји средњовјековног човјека односи на вјечност, постојаност, без почетка и краја, у сагласности са божанским. Ово је у натписима изражено квалификативним презентом глагола „лежати”/„почивати”. Вријеме се доживљавало као нешто пролазно, промјенљиво, непостојано; временом се мјерило кретање човјека ка смрти; њему је супростављена вјечност, у којој душа човјека задобија и налази бесмртност. У натписима је ово значење реализовано употребом и низањем аориста глагола свршеног вида (ријетко несвршеног). Треба се избавити од времена, надвладати га вјечним постојањем на оностраном свијету. На тај начин се у самим схватањима вјечног и временског реализовала супротност божанског и земаљског (Вендина 2002: 199–201).³ „История, согласно ее христианскому истолкованию, имеет направление, развертывается по предустановленному плану и движется к концу, в котором жизнь земная сольется с жизнью неземной” (Гуревич 1984: 107).

У складу са тим је и представа живота и смрти. Земаљски живот је био сваки дан пред очима, представа о њему била је довољно јасна, опипљива, конкретнија (што је у натписима изражено већим бројем глагола у аористу), док представа о вјечном животу, будући мистична, имагинарна, није добила

³ Примјери овог типа добро су познати из старословенских споменика. Ј. Бауер наводи да је ова конструкција сегмент прасловенског наслеђа и претпоставља да је у 9. вијеку на словенском терену још увијек преовладало слично изражавање основних модалних значења (Бауер 1972: 72). Такође и: Вајан 1974: 383.

лексичку реализацију у старословенском језику (Вендина 2002: 222), а у натписима је изражена лексемом „лежати”/”почивати”. Представа о земаљском труду била је повезана са идејом кретања, двига, борбе, зато смрт добија смисао спокоја, одмора од прегнућа праведника. Појам „смрт” у језичкој свијести средњовјековног човјека јавља се као логички продужетак појма „живот”, тако како је смрт – прије свега крај живота; живот човјека има двије стране – почетак и крај, само је Бог безграничан, неизмјеран. Смрт добија смисао премјештања, преноса душе на други свијет, зато средњовјековни човјек није умирао, него за вјечност заспивао (Вендина 222–224). Земаљска историја је схватана као историја спасења (Гуревич 1984: 97).

Као што видимо и из старих српских натписа, покојник лежи и почива, заспива (што је изражено глаголима несвршеног вида у презенту, квалификативним презентом), након пролазног овоземаљског труда и рада (изражених аористом), двига (частног, поштеност, честитост), што је задужбина за „онај свијет” (и вјечност). Ово старо језичко наслеђе (у којем се огледа средњовјековни човјек), као што показује наша анализа, присутно је и у језику старих српских натписа, у којем се непосредно, реалистично-мистично, пластично, нижу слике живота и смрти, као капији за вјечност.

3. О везивању за дуги, потом и неограничени временски ток, савременост, па (у складу са претходно реченим) и за вјечност, говоре и натписи у којима се смјењују глаголски облици од глагола *лежати*, и то квалификативни презент од глагола несвршеног вида („овдје лежи”), потом перфекат („сам легао”, „сам лежао”), и, на крају, конструкција састављена од помоћног глагола *јесам* и инфинитива глагола *лежати* (несвршеног вида), гдје се радња (као стање, преточена у квалификатив) приписује субјекту изреченом дативом („ми је лежати”).⁴ Дужина временског трајања (и неограниченост) оквалификована је и прилозима: „много”, „давно”, „веле”:

И СЕ ЛЕЖИ СТИПКО РАДОСАНИЊ. БОЖЕ ДАКНО ТИ САМЪ ЛЕЖАО И ВЕЛЕ ТИ МИ Е ЛЕЖАТИ (СЋНИХ/124, у Премиловом пољу код Љубиња.), а СИ ЛЕЖИ ВЪКАНЪ РАДОНИЊИ ДНОГО АИ САМЪ ЛЕЖАО А ДНОГО АИ МИ Е ЛЕЖАТИ (СЋНИХ/170, у селу Доњи Давидовићи код Билеће).

4. Смјена и комбинација глаголских времена (прошлог, израженог перфектом, и будућег, израженог футуrom) интересантна је у неколика натписа. Ови натписи представљају устаљене форме, па самим тим и свједоче о поимању и свијету човјека, што је исказано у поруци старих натписа: прошло и будуће су исто, само се догађај смјењује понављајући се са покољења на покољење. Прошло и будуће се утапају у оно што је изражено савременим (и ванвременим) квалификативним презентом (од глагола „лежати”). Средњовјековни

⁴ „Мысль о единстве, может быть, лучше сказать – чувство единства, лежащее в основе всех компонентов средневековой культуры, прослеживается во всем, вплоть до частных” (Гуревич 1984: 240).

је човјек своју слику видио у другима, и обрнуто, други су се могли пронаћи у њему (што је реализовано у натписима смјеном замјеничких облика „ја” и „ви”); себе је сагледавао у складу са општим, заједничким, а опште је проналазио у појединачном: сви се могу пронаћи и опоменути у истом, заједничком; конкретно (и појединачно) прераста у опште. Појединачна смрт рефлектује се и на општем плану (и одраз је заједничког, неминовног), што је важило за једног (јуче, данас), сјутра ће за друге, а то је формално у натписима изражено смјеном перфекта и футура (од глагола *бити*, којим је исказано: постојање, бивствовање):

†а се лежн загорѣц браћновићъ. братне кон вѣдн снѣ значенне: братне, ѣ самъ бнѡ како вѣ а вн ѣте б(н)тн како и ѣ (СЋНИХ/172, код Билеће); а се лежн вѣжшъ(а) дѣбѣвнѣ. брати ѣ самъ бнѡ како вѣ а вн ѣте б(н)тн како ѣ, (СЋНИХ/198, Билећа).

Догађаји се суксесивно смјењују – од прошлом ка будућем, али не и обрнуто:

а се лежн радникон драштиѣ добрн юнак ѣ б(н)хъ цѡлѡ ѣ се ба з(н)анте (вазанте) и з(н)анте вн ѣте б(н)тн како ѣ а ѣ не цѡлѡ б(н)тн како вѣ (СЋНИХ/110, Невесиње).

5. У језику старих српских натписа саткана је слика човјека: ко је он, какав је (или какав треба да буде), његов живот, смрт, постојање, вјечност, однос према себи и другима. О овоме илустративно свједочи и употреба глагола, њихов функционално-семантички и стилски потенцијал, дубоки смисао који је језичким средствима исказан, – „овај живот” је капија за „онај свијет”, за вјечност, што лијепо илуструје натпис: а сѣн велн цнлатъ прнпчнн(н)ѣ чнм слѣжнѣ тѣмъ покоенъ бнѣхъ (СЋНИХ/98, у подручју Невесиња).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бауер 1972:** Jaroslav Bauer, *Syntaktika slavika. Vzbranè práce ze slovinské skladby*, Brno, Universita J. E. Purkyně.
- Вајан 1952:** Андре Вајан, *Руководство по старославянскому языку (на перевод с французского)*, Москва.
- Вежбицкаја 1999:** Вежбицкая А., *Семантические универсалии и описание языков* (Thesis. – Вып. 3, 185–206) Москва. <http://www.philology.ru/linguistics1/wierzbicka-93.htm>.
- Вендина 2006:** Т. И. Вендина, *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*, „Индрик”, Москва.
- Вуковић 1967:** Jovan Vuković, *Sintaksa glagola, Studije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.

- Гуревич 1984:** А. Я. Гуревич, Категории средневековой культуры, „Искусство”, Москва.
- Јасин 2012:** Јасин А. М., *Јазикова картина мира и национални менталитет*, Учене записки Тавричког националног универзитета им. В. И. Вернадског Сериа „Филологија. Социјалне комуникације”, Том 25 (64) № 1. Част 1. С. 477–480, Донецк.
- Ковачевић 1995:** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, УНИРЕКС Никшић.
- Ковачевић 2012:** Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, СКЗ, Београд.
- Комар 2014:** Горан Комар, *Стари ћирилични натписи источне Херцеговине (са прегледом крстова)*, издавач: Друштво за архиве и повјесницу херцеговску, Херцег Нови.
- Синтакса, група аутора 2005:** *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Симић – Јовановић 2002:** Радоје Симић – Јелена Јовановић, *Српска синтакса I, II*, Јасен, Београд.
- Стевановић 1974:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамматичке системи и књижевнोजезичка норма), II Синтакса*, Научна књига, Београд.
- Телија 1999:** Телија В. Н. *Реконструкција стереотипов окултуреног моведения во фразеологических знаках // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии*, „Наука”, Москва.
- Толстој 1988:** Толстой, *Славянская литературно-языковая ситуация. Избранные труды*, Том II, „Языки русской культуры”, Москва.
- Толстој 1995:** Никита Иљић Толстој, *Језик словенске културе*, Просвета Ниш.
- Тошовић 2002:** Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београдска књига, Београд.
- Тошовић 2006:** Бранко Тошовић, *Експрессивный синтаксис глагола, русского и сербского/хорватского языков*, Языки славянской культуры, Москва.
- Тошовић 1995:** Branko Tošović, *Stilistika glagola*, Lindenblatt Wuppertal.

THE FUNCTIONAL-SEMANTIC AND STYLISTIC ASPECT
OF VERB USE IN OLD SERBIAN INSCRIPTIONS
OF EASTERN HERZEGOVINA

Summary

The paper analyses the functional-semantic and stylistic aspect of verb use in Old Serbian inscriptions of Eastern Herzegovina. The inscriptions feature a predominant use of the present and aorist. These two verb forms alternate in the inscriptions and have a particular stylistic markation and expressive charge. The axis, i.e. axes of time in the inscriptions are expressed and realised with a correlation in the use of these two verb forms, which alternate the static and dynamic temporal forms and the images formed with them. The alternation of the introductory present and aorist forms thereafter in the inscriptions also expresses the essence of duration, permanence, the place of “eternal rest” and “the afterworld” and the transience (momentariness, brevity) of time and life (“this world”).

Keywords: inscriptions, Eastern Herzegovina, adjectives, verbs, function, semantics, style, language image.

Jelica R. Stojanović